

Ägodelarna följer oss. Förföljer oss ibland. Förför också. Det går inte en sekund i vaket tillstånd utan att vi tänker på eller på något sätt hanterar ägodelar. Om inte annat bär vi dem på vår kropp, för att skyla oss och visa upp oss. Vi använder dem. Vi letar efter, köper, sköter om och kasserar ägodelar. Vi bryr oss om dem och umgås med dem. Ibland längtar vi efter dem. Ibland känner vi något som närmast liknar hat, när de krånglar eller går sönder just som vårt beroende av dem är som störst. Ägodelarna spelar nog en större roll i våra liv än vad vi vill erkänna.

Den här skriften undersöker hur ägodelar kan bidra till ett gott liv – inte minst när livet går mot sitt slut. Den bygger på boken *Äga, leva, dö. Från föremål till egodel – en moralisk betraktelse av tingen* (Appell förlag, 2019) av Tomas Brytting. Boken är en rapport från Forskningsprogrammet omsorg och livsmening vid Marie Cederschiöld högskola (f.d. Ersta Sköndal Bräcke högskola, där författaren är professor emeritus i organisationsetik.



Betaniastiftelsen

FÖREMÅL SOM BERÖR

OM VÄRDEDON
& EGODELAR

AV TOMAS BRYTTING

Tomas Brytting

FÖREMÅL SOM BERÖR

OM VÄRDEDON & EGODELAR

Utgiven av
Betaniastiftelsen 2023

Betaniastiftelsen

www.betaniastiftelsen.nu

Högbergsgatan 13

116 20 Stockholm

Tomas Brytting

www.tomasbrytting.se

Redaktör: Lisbeth Gustafsson

Form: Magnus Holmgren Design AB

Foto: Tomas Brytting, Linus Enlund,
William Warby, Getty images, Mart
productions

Tryckeri: Wessmans Musikförlag AB,
Visby 2023

ISBN: 978-91-527-6069-7



Betaniastiftelsen

Innehåll

Förord	4	Sakerna är en del i arbetet med reminiscens.....	27
Inledning	5	Ingenting var kvar... ingenting.....	28
Föremål + Minne = Värde	7	När vardagsflödet rubbas	29
Besjälade föremål	9	Jag stagar upp hennes minne	30
Drabbande föremål	11	Hemuler av porslin	31
Kroppen tar inte slut vid fingertopparna	13	Att shoppa sig en själ	32
Dockan är ingen hallucination.....	14	Frivillig enkelhet.....	33
En del av kroppen.....	15	Ett hjul helt i luften kan inte heller rulla	34
Egodel	17	Bästa tillgängliga vilja.....	35
Skamfilade minnen	18	Dödstädning	36
Bara för mig!	19	Saker och ting är saker och ting du vet ...	37
Placeringen styr betydelsen	21	Att vara föremål för omsorg	38
... och till ett vårdtecken	22	Innehavets kemi – en teoretisk tankefigur	39
Föremåls väsen	23	Diskussionsfrågor.....	40
Tanterna behöll hatten på inomhus	24	Referenser och litteraturtips	41
Jag vill leva som vanligt.....	25		

Förord

”Ni kan inte tjäna både Gud och Mammon

(Matteus 6:24–33)

DENNA BIBLISKA UPPMANING TYCKS slå fast att det finns en grundläggande konflikt mellan det existentiella – det ytterst angelägna – och det materiella. Vi bör åtminstone inte dyrka/tjäna tingen. Uppmaningen att inte fästa oss vid våra ägodelar, följs av försäkringar om sorglöshet: Oroa er inte för det materiella; mat och kläder ska nog ordna sig. Livets mening och trygghet handlar i grund och botten om något annat, kanske till och med om något enklare, men viktigare.

Idag lever vi i konsumtionssamhällen där saker blivit bärare av både status, stolthet och livsmening. Vi ägnar en stor del av livet åt allt nyare och finare ägodelar. Men när det som ägs smält samman med den som äger, borde vi då inte hellre prata om *egodelar*?

Mellan fattigdomsidealet och dagens fåfängliga konsum-

tion öppnar sig ett vidsträckt fält där jag tror att materiella ting skulle kunna förmedla viktiga värden för ett gott liv, utan att livets djupdimensioner försvinner. Det är åtminstone tanken bakom den här skriften.

Jag fick som forskare tillfälle att fördjupa mig i föremålens existentiella betydelse. Slutrapporten *Äga, leva, dö. Från föremål till egodel – en moralisk betraktelse av tingen*, fick en bred och filosofisk inriktning, utan specifik inriktning på vårdens och omsorgens praktik. Betaniastiftelsen har nu gett mig möjlighet att komplettera den sidan av saken, vilket jag är mycket tacksam för.

Min förhoppning är att skriften ska stimulera till en rikare förståelse för föremålens, ja kanske till och med det materiella livets, betydelse.

Tomas Brytting, Värmdö i oktober 2022

Inledning

EN BOK. EN RULLATOR. EN BARNTECKNING. En brudbukett. Enkla saker, men saker som kan förvandlas. Plötsligt kan boken förmedla kunskap, rullatorn frihet, barnteckningar livsglädje och brudbuketten kärlek. Det sker inte när som helst, inte alltid och inte heller hos vem som helst. Men när förutsättningarna är de rätta kan en potential frigöras hos våra föremål. Det handlar om värden; kunskap, frihet, livsglädje och kärlek. Sådant som gör livet meningsfullt.

När föremål tar steget från sin rent fysiska existens in i vår upplevda, existentiella värld är de inte längre enbart saker

som vi kyligt betraktar. När vi använder dem, undersöker dem, tänker på dem och låter oss beröras av dem, ändrar de karaktär. De förmedlar värden och blir till värdedon; redskap som vi använder för att göra livet meningsfullt.

Våra kläder, vigselringen, armbandet, käppen och andra föremål är långt ifrån triviala saker. De tillhör, ägs och bärs av varje en unik person. Samspelet mellan kroppen och själen ger trygghet, rörlighet och väcker personliga minnen. Våra föremål är en viktig del av vår identitet. De ger oss en stabilitet i vardagen som vi behöver för att göra erfarenheter, utvecklas och vila.



Reflektion

Hur förhåller vi oss egentligen till våra ägodelar? Hur borde vi förhålla oss? Behöver vi äga de föremål som ger oss mening i livet?

Föremål + Minne = Värde

CANCERN ÄR LÅNGT GÅNGEN. Den äldre kvinnan framför mig plockar fram en liten porslinsfigur, en flicka. Fjädern i hatten har brutits av:

Den var min mammas. Små grejor, men med betydelse. Jag har inte hjärta att kasta ut den bara. Det ska jag inte! Våra äodelar har någon sorts roll i våra liv. De saker som har haft en betydelse i mitt liv, de vill jag gärna lämna vidare till någon som uppskattar det. Jag vill inte tänka på att när jag försvinner, då ska de bara kastas ut. Tanken att en vacker dag, efter mig, då försvinner allt. Det känns inte bra. Men om jag, medan jag ännu är vid liv, kan skänka bort till någon som har samma uppfattning om föremålen, då kanske...

Reflektion

Åldrande kan innebära ett hot mot självbilden. Ens egna förmågor minskar och beroendet av andra ökar. Att då få hjälp med att minnas kan vara ett sätt att bevara självbilden. En livsberättelse speglar förankringen, klasstillhörigheten, etniciteten. Det gör även ägodelarna och deras historia, deras proveniens (från latinets provenio; komma fram, uppstå).



Besjälade föremål

VISSA FÖREMÅL TYCKS VARA BESJÄLADE av andar, tidigare ägares andar. Då förmedlar de så mycket mer än bara funktion och utseende.

Arvingarna kan känna den avlidnes förväntningar på att vissa ärvda föremål ska stanna i släkten och skötas om. Konstnären kan hävda rätten att slippa se sitt konstverk förvanskas efter en försäljning. Dottern kan se ett speciellt värde i att gifta sig i mammans eller mormoderns brudklänning. Dopskålen som använts i generationer kan också vara ett sådant besjälade föremål.

Om föremålen skiljs från sin historia försvinner deras *själ*. Om de dessutom saknar ekonomiskt värde blir det bara sopor kvar. *Själen* i ett föremål kan till exempel vara närvaron av en person som tidigare har buret det på kroppen. Ett villkor är förstås att vi förmedlar kunskapen om våra föremåls historia vidare till nya ägare.

Att bevara föremålens historia kan ha stor betydelse. Om berättelsen följer med kan ett föremål bevara sitt värde – inte bara det ekonomiska. Starka och betydelsefulla minnen kan liknas vid tingens egen biografi. Den gör det enklare att överlämna ett föremål till nästa innehavare. Mindre går förlorat när tinget bär sin historia vidare.

Jag äger en gammal träsked. Ingen vet varifrån den kommer eller hur gammal den är men jag skulle gissa på första hälften av 1800-talet. Det är en enkel snidad sked och den är mycket sliten på vänstra kanten – ägaren måste ha varit högerhänt. Skedbladet rymmer inte längre någon vätska efter att ha renskrapat botten i grytan under många mörka dystra vinterdagar då hungersnöden stod för dörren i var och varannan stuga.

Det där sista vet jag förstås inget om men det är den association jag alltid får när jag håller i den slitna skeden och provar hur det måste ha känts att använda den.

Den har ett bomärke som ser ut som ett runtecken inristat på skaftet. Det var tydligen viktigt att markera ägarskap till det lilla man ägde.

Reflektion

Har du exempel på besjälade föremål i din närhet? Hur förmedlades föremålens historia till dig? Vad betyder de för dig i din vardag? Hur förmedlar du föremålens historia vidare? Kroppens aktiviteter sätter spår. Vilka spår finns på dina ägodelar? Vilka historier kan de spåren berätta?





Drabbande föremål

AUSCHWITZ-BIRKENAU VISAS de mördades ägodelar upp. Det är kanske det allra starkaste exemplet på den betydelse föremålens historia kan ha. Högar av föremål, orättfärdigt separerade från sina ägare. Sorterade, inte i hans eller hennes hög utan i opersonliga kategorier. Kläder för sig, skor för sig, borstar, väskor, glasögon. En gång personligt hopsamlade ägodelar ligger nu isärtagna, sorterade, uppstaplade, inte längre möjliga att återskapa som *tillhörigheter* till enskilda individer. Det meningsfulla sammanhanget är utplånat liksom deras ägare. Orden från dem som överlevt, i det här fallet förfat-

taren Primo Levi, är värda all vår uppmärksamhet.

Den enorma mängden – högen – berättar om hur industriellt lägren drevs och hur långt avhumaniseringen av offren faktiskt gick. Kvantiteten skapar en kvalitativ insikt, sorg och skuld.

Mötet med de mördades ägodelar i Auschwitz är drabbande. Det ställer krav, moraliska krav med en här-och-nu-för-mig-karaktär. Det väcker min ansvarskänsla. Ett ansvar som inte kan delegeras vidare till någon annan.



” Var och en bör betänka vilket värde som är inneslutet också i våra trivialaste dagliga vanor, i våra hundra små ting, sådana som också den fattigaste tiggare äger: en näsduk, ett gammalt brev, ett fotografi av någon kär person. Dessa ting är delar av oss, nästan som kroppsdelar.

Primo Levi

Reflektion

Föremål kan ha viktiga saker att berätta. Ibland behöver vi ställa frågan direkt till föremålet: Varifrån kommer du?
Vad vill du berätta för mig?

Kroppen tar inte slut vid fingertopparna

Reflektion

Vilka föremål kan du se som en förlängning av din kropp?

Hur påverkas din kroppsliga självkännedom av dessa egodelar?

” Vi upplever världen, människor, händelser och ting med vår kropp, vår kropp är därmed ett ting i världen. Att hålla någonting i handen kan bidra till att människor kan uppleva att de är i världen, de kan användas som en förlängning av kroppen, kroppen tar inte slut vid fingertopparna utan först där objektet tar slut.

Wettstein, 2009

DET ÄR GENOM FYSISK KONTAKT med föremål som vi upptäcker var vi tar slut, rent fysiskt. Tingen lär oss vad det betyder att vara en varelse med känsel, lukt, syn, smak och hörsel. I den meningen är alla föremål egodelar; de förmedlar en rent kroppslig självkännedom.

Om kroppen och föremålen förenas av en gemensam gräns betyder det att sinnesintryck är en form av gränspassage. Föremålen utgör den bortsidan av den egna, individuella, personliga, fysiska gränsen. Genom att passera den gränsen förstår vi något av vad det betyder att existera i den materiella, yttre världen.

Dockan är ingen hallucination

DET NYFÖDDA BARNET UPPFATTAR sig själv och sin mamma som en enhet. Det finns ingen skillnad mellan det inre livet och den yttre verkligheten, där mamma finns. På frågan *Vem är jag?*, är mamman svaret.

För att bli en egen självständig person, använder sig sedan barnet av så kallade *övergångsobjekt*. Det är föremål som för barnet befinner sig i mellanområdet mellan den inre och yttre verkligheten. Det kan vara exempelvis en snuttefilt eller ett mjukisdjur. Genom att *äga* nallen – få undersöka den, gömma den för att sedan ta fram den igen, bita i den, plocka isär den – etablerar barnet efterhand en gräns mellan den inre och den yttre världen.

Inom demensvården förekommer så kallad dockterapi. Närheten till dockan tycks öka känslan av att vara behövd. Dockan ger en möjlighet att få ge och ta emot kärlek och att

ge omvårdnad. Den öppnar ett rum för tröst och trygghet. Dockan erbjuder en form av meningsfull gemenskap i en annars förvirrad och skrämmande situation.

När frågan *Vem är jag?* gör sig påmind hos personen som lever med demenssjukdomen, kan sökandet efter en *mamma* bli påtagligt; det behövs någon eller något att knyta an till, något som kan vara ständigt närvarande och ge närhet, tröst och trygghet. Dockan erbjuder det.

Dockan är något påtagligt som finns *där ute* i den yttre verkligheten. Att ägna uppmärksamhet åt den blir därför ett viktigt medel för att, återigen, etablera den nödvändiga och trygghetsskapande gränsen mellan den inre (kaotiska) och den yttre (motståndskraftiga) världen.

Den fysiska dockan är ingen hallucination.

En del av kroppen

FÖR DEN SYNSKADADE ÄR DEN VITA KÄPPEN inte bara ett föremål som befinner sig utanför kroppen. Käppen är en del av den egna kroppen, något som man utforskar världen med.

Filosofen Maurice Merleau-Ponty fördjupade förståelsen av föremålens rent fysiska funktion. Ett av hans exempel är den synskadades vita käpp. För den som är väl förtrogen med käppen har den blivit en integrerad del av kroppen.

Käppen /föremålet har tack vare en upptränad förmåga blivit en del av medvetandet. Den motsvarar närmast ett fungerande sinnesorgan.

Den talar dessutom om för omvärlden att innehavaren har en synskada och kan behöva hänsyn och hjälp. Den tar både emot och sänder ut meningsfull information.

Den är ett redskap, ett *don*, men ett väldigt speciellt don: *ett värdedon*.





Reflektion

Hur ser du på hörapparater och glasögon?

Är de fortfarande föremål eller en del av kroppen?

Egodel

JAN ALLAN, EN AV SVERIGES mest kända jazztrumpetare, blev för många år sedan bestulen på sin favorittrumpet. Några sekunders ouppmärksamhet och tjuven var framme. Jan ägde naturligtvis många andra trumpeteter och han är fortfarande en fantastisk musiker, men den här gick inte att ersätta. Förlusten blev existentiell. Ett väl beprövat instrument, som för en musiker kanske bättre ska kallas för en livskamrat, försvann plötsligt och spårlöst. Förlusten förvärrades av tjuvens fräckhet och av okunskapen kring instrumentets fortsatta öde.

Hans fru Ann skrev på sin blogg:

Jan och instrumentet var intimt sammanbundna. Det var hans ena halva och hade under en stor del av hans trumpetande liv levt i symbios med hans lungor och muskulatur, hans läppar, hjärta och intellekt.

Ända sedan den ödesdigra dagen har famlandet varit konstant. Varje dag har varit ett letande. Ett sökande efter identitet, ton, klang och känsla. Sorgen och saknaden har under alla dessa år bubblat i kölvattnet under hans musikaliska resa och han har sedan dess aldrig varit riktigt nöjd med sitt spel. Jag hade önskat att hans sista spelår här på Jorden lugnt hade fått flyta på, utan sorgsamma hinder. Men det blev inte så.

Trumpeten tycks ha varit en del av hans person, en del av Jan Allan; en egodel.

Finns det några sådana egodelar i din närhet?

Skamfilade minnen

EN TÄNKVÄRD EGENSKAP HOS många minnesföremål är att de kan behålla sitt värde även om de skadas. Föremålens fysiska skick verkar inte spela någon större roll. Även skamfilade föremål, oavslutade, eller just påbörjade projekt kan förmedla betydelsefulla minnen. Kanske är det just dessa av tiden märkta föremål som i ännu högre grad väcker personliga minnen.

När det gäller minnen som är förknippade med föremål skiljer man mellan två olika typer; dels minnen av innehavaren som person och dels minnen hos innehavaren, föremål som varit viktiga för ägaren själv.

Minnen av innehavaren som person kan

vara intima och personliga ägodelar (kläder, kärleksbrev, porträtt) men även föremål i betydelsen livsverk (egentillverkade föremål, samlingar, trädgårdar). De ger ett varaktigt vittnesbörd till andra om vem innehavaren var. Att efterlämna sådana föremål kan kanske till och med göra livets slut lättare. Minnet av ägaren kommer att finnas kvar, ett tag åtminstone.

Minnen hos innehavaren som person kan vara exempelvis souvenirer, den första nallen eller barnens första hårlock. Föremål som kan väcka värdefulla minnen hos ägaren själv och kanske göra livets slut djupt vemodigt eller bittert genom påminnelsen om vad som kommer att gå förlorat.

Reflektion

Att minnen är mer seglivade än föremålens fysiska skick är något som bör stämma omgivningen till eftertanke. Om den yttre och den inre världen verkar gå i otakt – skamfilade föremål väcker värdefulla minnen – kan det inte få fortsätta att vara på det sättet?

Har du exempel på skamfilade minnesaker, skadade eller oavslutade ting av betydelse för dig? Vilka minnesaker var viktiga för dina avlidna släktingar och vänner?

Bara för mig!

TECKNINGAR GJORDA AV RIKTIGT SMÅ BARN har en alldeles egen charm. Det håller de flesta med om. Men för några få kan en sådan teckning få ikoniska egenskaper. De blir en port in till en annan värld. I den världen finns konstnärens totala koncentration och stolthet, stunden när bilden landade på pappret, närheten, kärleken till och från barnet, oron, allt det där som starka och sårbara barnbarn väcker till liv. Men det är bara jag, med min unika relation till barnet, som kan invigas i bildens alla betydelser. Andra kan le igenkännande men i det här fallet är det faktiskt bara jag (Tomas) som är den rätte innevararen, för bilden föreställer mig.

Tomau är och handlar



Reflektion

Ett och samma föremål talar
på olika sätt till olika människor.
Har du exempel på ett sådant
föremål i din närhet?

Jn90 28/5-16

Placeringen styr betydelsen

BÖRJAN AV 1900-TALET STÄLLDE konstnären Marcel Duchamp ut ett cykelhjul, en flasketorkare och en urinoar på olika konstutställningar. Var dessa föremål Duchamps egna verk? Uppstod konstverken först när de ställdes ut på en konstutställning? Är vi ständigt men omedvetet omgivna av potentiella konstverk? Måste föremålen accepteras som konstverk för att de ska vara det? Vad vi än svarar så kan vi nog vara överens om att föremålens betydelse förändras beroende på i vilket sammanhang de hamnar.

Författaren Alberto Manguel gör en liknande observation om böcker:

Placerad i avdelningen för skönlitteratur är Jonathan Swifts Gullivers resor en humoristisk äventyrsroman, i avdelningen för Sociologi en satirisk studie över 1700-talets England, under Barnlitteratur en roande fabel om dvärgar, och jättar och talande hästar, under Fantasy en föregångare till science fiction, under

Reseskildringar en fantasiresa, under Klassiker en del av de västerländska kanoniska skrifterna.

Det är inte alltid föremålets egenskaper som bestämmer i vilket sammanhang de hör hemma. Det är snarare sammanhanget som bestämmer vilka egenskaper föremålet får. Tänk bara på de bilder som ibland hamnar i dödsannonser: golfklubbor, traktorer, bilmärken.

Genom att placera golfklubban i den Existentiella avdelningen får den också en existentiell betydelse. Vi tvingas att *läsa* den som en del av ett genomfört livslopp.

Vissa placeringar kan vara djupt provocerande. *Kommersialisering* – placering på marknaden – är ett exempel. Att sälja ut släktklenoder eller *kronjuvelerna* kan för någon uppfattas som en katastrofal förlust av viktiga värden. Föremålen från Auschwitz skulle helt förlora sin innebörd om de placerades i museishopen.

... och till ett vårdtecken

KANSKE HAR OCKSÅ DU en vigselring på dig? En ring av metall. Snygg, den borde du hänga på väggen. Har du betalt den själv? Köpte du den begagnad? Har du koll på guldvärdet? Har du fler, kanske samlar du på vigselringar? Är det inte dags att skaffa något mer modernt? Vill du byta den mot min?

Frågorna avslöjar ett missförstånd. Den som frågar har inte fattat vad en vigselring är, dess väsen. Den har blivit ryckt ur sitt rätta sammanhang. Den rätta ägaren kan till och med bli kränkt.

Det kärleksbevis ringen är för ägaren reduceras genom frågorna till att bara bli ett föremål bland många andra.

Om det ekonomiska värdet ställs i fokus är den knappt ett föremål längre. Den blir bara ett *ämne*, en bit guld där inte ens formen spelar någon roll.

Inom vård och omsorg är det viktigt att förstå att vi umgås med våra föremål i en ömtålig väv av tankar, känslor och beröring. Föremålens symboliska värden och de associationer de väcker förtjänar att lyftas fram och respekteras.



Reflektion

Vad händer om du parar ihop välkända föremål på nya sätt?

Har du erfarenheter från vården av symboliska föremål som väcker starka känslor och tankar?

Reflektion

Vad är egentligen människans *natur*?

Finns det föremål som man kan kalla *o-mänskliga*?

Föremålens väsen

ETT FÖREMÅL LÅNAR sig inte till vilket bruk som helst. Man kan inte äta kläder och blommor ger dåligt stöd för svaga ben. Varje föremål har med andra ord sitt potentiella värde nedlagt i sin natur eller i sitt väsen.

I grekiskan finns ordet *ergon* som betecknar ett föremåls karaktäristiska aktivitet. Yxan hugger, kniven skär, ögat ser etcetera. Enligt Aristoteles så är människans karaktäristiska *ergon* att agera utifrån ett skäl. Hon är en varelse som framförallt utmärks av att hon utrustats med ett förnuft. *Ergo-nomi* är följaktligen kunskap om hur människans olika aktiviteter kan anpassas till människans natur.

Vissa ergonomiska hjälpmedel låter oss leva ut vår sociala natur, trots fysiska begränsningar.

Tanterna behöll hatten på inomhus

DET OVANLIGT FORMADE METALLFÖREMÅLET fann jag bland min mammas efterlämnade saker. Få kan gissa vad det är; en praktisk krok att hänga handväskan på när syjuntan träffas – hopfällbar i ett eget litet plastetui.

Min pappa var pastor och det var ofta människor hemma på besök hos oss. Skåpen var fyllda med kaffekoppar och kakfat, rummen med små kaffebord, alla med små virkade dukar. När jag och mina syskon tömde lägenheten hittade vi över hundra kaffekoppar. De små dukarna blev en hel trave. Vi både skrattade och grät.

Kroken väcker minnen till liv, av min mamma men också av en för alltid förgången tid där *frikyrkotanten* med hatten på inomhus, var ett vanligt inslag. Jag kan fortfarande ana lukten av alla kappor i hallen och sorlet från vardagsrummet.



Jag vill leva som vanligt

NOM FORSKNINGEN OM VÅRD i livets slutskede är det påfallande tyst i frågan om ägodelarnas betydelse. Undantaget är vaga referenser till hemmets betydelse som *platstillhörighet*. Om hemmet måste överges kan personliga saker spela en viktig roll för att *återskapa vardagen*. Det nämns att minnessaker från barndomen eller religiösa symboler kan ge tröst liksom att döende föräldrar skapar föremål som personliga teckningar, bilder och brev till de efterlevande. Att efterlämna sådana föremål kan också vara ett sätt att känna sig behövd och bekräftad.

Döende patienter vill *vara den man är* och *leva som vanligt*. Då är närheten till välkända föremål – ofta sammanklum-

pade i det forskaren kallar *hemliknande förhållanden* – av stor betydelse. Det har varit svårt att hitta någon som studerat detta i detalj.

Kanske passerar det vardagliga och välkända, dit ägodelarna ofta hör, obemärkt förbi? Först inför en hotande framtid, eller döden, inser vi hur viktiga tingen kan vara.

Att återskapa vardagen på ett äldreboende är en helt annan process än den som skapade vardagen i hemmet. Betydelsen av slump och tillfälligheter hålls nu tillbaka av medvetna val. Men det alltför genomtänkta blir lätt platt. Det kan vara svårt att planera för det spontana.



Reflektion

Vad är dina erfarenheter av vardagen på äldreboenden eller annan vård i livets sluskede?

Hur har vardagen återskapats i dessa sammanhang?

Har det skett medvetet eller har slumpen styrt?

Hur ser du på platsens betydelse vid livets slut?

Sakerna är en del i arbetet med reminiscens

” På Hattstugan finns ett överflöd av gamla saker för att arbeta med reminiscens. Personalen använder sig också av de saker som de boende flyttar in med. Ofta finns ett skäl till att just de sakerna fått följa med och att få ta del av de berättelserna ser personalen som ett förtroende. Dels får de boendes egna berättelser ett värde, men det är också en viktig kunskap när demenssjukdomen försämrar minnet. Då finns det kvar en kunskap som gör det möjligt att reflektera kring föremålen.

Också alla de saker som samlats in under åren är en del i arbetet med reminiscens.

Korridorerna kan närmast likna ett museum med gamla föremål av vitt skilda slag. En brudklänning hänger på en klädgalge, en gammeldags bakelittlefon står på en chiffonjé, liksom en gammal radio. Längst en vägg står en skolbänk med gamla anor och ännu fler gamla klänningar hänger på ett skåp. På ett gammalt symaskinsbord sitter en sliten nalle och på golvet under står några festskor prydligt uppradade. Det är inte ovanligt att människor i trakten ringer och frågar om de vill ha fler gamla saker. Men, poängterar Pia Lindell, nu börjar det bli dags att fylla på med saker från 1950- och 1960-talen.

Wallin, 2020

Ingenting var kvar... ingenting

Han blev av med allt han ägde i en brand för 6 år sedan:

Jag fick en chock, fattade först inte. Jag ville hämta något. Det måste väl finnas något jag kan hämta? Något?

Det fanns ingenting att hämta. Ingenting var kvar... ingenting! Allt från mitt 50-åriga liv var borta, även barndomsprylarna från källaren. Allt.

Jag insåg efter ett par dagar att jag behövde köpa det mest nödvändiga. Det blev en kniv, en gaffel, en kopp, två tallrikar, en stol att sitta på, en gryta... Man blir trött också av att inse hur mycket man behöver skaffa sig. Det var jobbigt.

Först efter ett år insåg jag att det inte är föremålen i

sig som är det viktiga utan minnena av dem. Så jag har egentligen inte förlorat någonting.

Det fysiska är borta men det viktiga, minnena, dom finns kvar. Så jag saknar inte föremålen. Jag har egentligen inte förlorat någonting av vikt. Men visst, jag sysslar med släktforskning... en hel kartong full med fotografier, de är borta.

Tänker du ofta på det som hände?

Ja, ibland kommer det över mig, nästan lite positivt, att nu kan man faktiskt andas. Det var trångt förut men det insåg jag inte då. Nu vill jag ha det enkelt.

Man blir påmind hela tiden, kanske en gång i veckan. Man vill ta fram en bok, lyssna på en skiva, och så finns den inte! Musiken är livsviktig.

När vardagsflödet rubbas

Två unga fiskar är ute och simmar tillsammans och råkar möta en äldre fisk som simmar åt andra hållet, och som nickar och säger: 'God morgon, grabbar. Hur är vattnet idag?' Och de två unga fiskarna simmar vidare. Efter en stund tittar den ena fisken plötsligt på den andra och säger: 'Vad tusan är vatten?'

VÅRA PLANER, BEKYMMER, minnen, känslor, vår uppmärksamhet, allt sådant växlar till innehåll, riktning och intensitet. Ibland kanske vi till och med kan känna oss främmande inför oss själva. De vardagsnära föremålen där hemma däremot, de ligger kvar där vi lämnar dem och behåller sitt utseende. Just genom sin oföränderlighet stagar de upp vår tillvaro.

Den förvirring för att inte säga ångest som kan drabba personer med Alzheimers sjukdom kan beskrivas

som att vardagsflödet av sinnesintryck faller sönder. Saker och ting ligger inte längre där de ska.

Hemmet och de välkända föremålen är inte längre så välkända. Istället börjar rätt sak dyka upp på fel plats eller i fel sammanhang. Hemmet känns *unheimlich* (kusligt-husligt, hemligt-hemligt) när umgänget med föremål inte längre känns vardagligt.

Men det är inte bara hemmet som har förändrats. Ännu mer kusligt är det förmodligen att förändringen inte bara skett *där ute*. Det som skapar

Reflektion

Känslan av *kusligt-husligt* på boendet kan också drabba de anhöriga. Hur kan du hjälpa dem att sätta ord på den känslan?

ångest, är förändringen av själva identiteten, Jaget. Tingen och Jaget som alltid bildat en helhet har börjat leva separata liv.

Anekdoten ovan kan även läsas ur ett generationsperspektiv. De unga fiskarna är så distraherade av varandra, kanske också av planer för framtiden, att verkligheten här och nu bleknat bort. Det är den äldre fisken som noterar värdet i det närliggande och omedelbara och som placerar in det i ett annat och större sammanhang.

Jag stagar upp hennes minne

” När vi kommer upp på hennes rum efter att vi har värmt oss i solen säger hon:

‘Nu börjar det bli dags för mig att åka hem.’

Hon drar ihop munnen i en bestämd min och ögonen börjar flacka fram och tillbaka. På en sekund invaderar rastlösheten hennes kropp. Jag suckar, det är lika sorgligt varje gång. Jag fixerar hennes blick och förklarar att hon redan är hemma:

‘Titta mamma, här har du moraklockan som du fick när du fyllde 50 år. Och där är fåtöljen som du själv har klätt om, och skåpet, det där vita, det känner du väl igen?’

Visserligen känner mamma igen sina möbler men hennes förvirring är samtidigt så stark att den går att ta på. Vad gör hon i det här rummet? Hur hamnade hon här? Hur kan det här vara hennes möbler när allt annat runt omkring känns så främmande?

Det är svårt att möta hennes vilsenhet men jag förstår att det är viktigt att ta hennes oro på allvar. Jag blir en boj som hon tillfälligt kan ankra vid. När jag är hos henne blir hon tryggare och lyckas stundtals mota bort det vilsna, det främmande. Jag stagar upp hennes minne nu när det inte längre fungerar som det ska.

Norlin, 2017

Hemuler av porslin

NÄR ÄGODELAR FÖRSVINNAR genom stöld eller olyckshändelser, inser man deras förmåga att ge trygghet i vardagen. Våra planer, bekymmer, minnen, känslor, vår uppmärksamhet, allt sådant växlar till innehåll, riktning och intensitet. Ibland kanske vi till och med kan känna oss främmande inför oss själva.

De vardagsnära föremålen där hemma däremot, de ligger förmodligen kvar där du lämnade dem och med samma utseende. Just genom sin oföränderlighet stagar de upp din tillvaro. Välkända syn-, ljud- och doftintryck ger trygghet när resten av tillvaron känns alltmer okänd och skrämmande.

Eller som Tove Jansson uttrycker det:

Som alla Filifjonkor hade hon en massa prydnadsföremål. Små speglar och släktfotografier i ramar av sammet och snäckor, kattungar och hemuler av porslin som vilade på virkade dukar, vackra minnesord broderade med silke eller silver, mycket små vaser och trevliga tevärmare i form av mymlor – ja, allt sådant som gör livet lättare och mindre farligt och stort.

Inte minst människor som tvingas ta farväl av allt vid livets slut, kan berätta om hur välkända föremål ger trygghet när resten av tillvaron känns alltmer okänd och skrämmande.

Att shoppa sig en själ

VISSA MENAR ATT VÄRLDEN i grunden är meningslös. Att den är osammanhängande och fragmenterad och att det är en övermänsklig uppgift att till fullo ta till sig och leva i detta kaos. Vi har därför tvingats uppfinna något vi kallar *Jaget*, en förenklad illusion som nödtorftigt kamouflerar det omöjliga i att fullt ut vara *sann mot sig själv*.

Om varje storslagen tanke och livsambition slutar i besvikelse är det knappast förvånande att den moderna människan istället väljer

att leva med ett lättare existentiellt bagage. Den egna sanningen är viktigare än Sanningen med stort S. Stora bokstäver skapar bara begränsningar och det finstilla är det ändå ingen som bryr sig om. Att synas vara blir då viktigare än att vara:

Autenticitet [äkthet] är en överskattad och lyckligtvis sällsynt egenskap hos verkligheten. [...] Varför måste det alltid vara så mycket sämre att shoppa sig en själ än att få den gratis av sina föräldrar?

Svensson, 2005

I stället för att falla ner i existentiell vanmakt kan vi numera leka med olika konsumentroller – allt enligt det som ibland kallas existentiell marknadsföring. Vi prövar, omprövar och förändrar våra identiteter med hjälp av olika varumärkens mångfald av meningar och värden. Idén om något kravfyllt *äkta* har raserats och på ruinerna kan befriade individualister skapa sig nya och kanske flera *Jag*. Men det är naturligtvis ingen lösning och det väcker också motstånd.

Frivillig enkelhet

Reflektion

Frivillig enkelhet (Voluntary Simplicity) heter en rörelse som utvecklats i Thoreaus anda. Vad betyder enkelhet för dig? Vad behöver du äga – och vad behöver du inte äga?

HENRY DAVID THOREAU drog i mitten av 1800-talet till skogs för att där utveckla och förverkliga sin dröm om ett sant oberoende, meningsfullt och lyckligt liv. Och han lyckades, enligt egen utsago, i en egentimrad koja, med lappade kläder och egna odlingar, fisk då och då.

Jag flyttade till skogarna för att kunna leva överlagt, för att endast befatta mig med livets innersta och sannaste beståndsdelar och se vad jag kunde lära därav, så att jag i min dödsstund skulle slippa att göra den upptäckten att jag aldrig hade levat.

Där utvecklade han och skrev ner sina funderingar om hur mycket onödiga bekymmer vi andra gör oss och om den harmoni som finns att hämta i ett naturnära liv.

Den snabbbrörliga konsumtionen fick i honom en skarp kritiker.

Kanske borde vi aldrig skaffa oss en ny kostym, även om den gamla är än så söndrig och fläckig, förrän vi hade handlat så och utvecklat oss så, att vi känna oss som en ny människa i den gamla, så att ett kvarblivande i den skulle vara som nytt vin i gamla läglar [det vill säga spränga sönder dem]. Den tid då vi rugga och byta dräkt skulle innebära en kris i vårt liv, liksom den gör för fåglarna.

Thoreau, 1982

Ett hjul helt i luften kan inte heller rulla

MAN KAN VÄLJA ATT SE föremålens existentiella betydelse som en överdriven eller till och med farlig utopi. Man kan vägra att öppna sig för tanken på vad värdedon och egodelar kan tillföra livet. Men vad skulle det innebära?

Ett exempel: Gör dig av med minnesföremål och skaffa inga fler. Läs inga böcker. Förflytta dig inte. Utnyttja alla tillfällen till slit-och-släng-konsumtion och manifestera ditt materiella oberoende genom att ändra stil ofta. Undvik att hamna i någon sorts materiell trygghet eller nostalgi.

Går det att försvara en sådan attityd till materiella ting? Går den att acceptera som ett allmänt ideal? Problemet blir kanske tydligare om vi förflyttar oss till ett äldreboende och gör på samma sätt där: Låt inte de boende få några böcker att läsa, inga rullatorer eller bilturer. När den äldre flyttar in, samla ihop och släng alla tillhörigheter, inklusive gamla kärleksbrev och souvenirer. Kläderna låter vi rotera mellan de boende från dag till dag.

Det samlade intrycket av en sådan behandling skulle vara allvarlig vanvård och rena övergrepp. Varför

ska vi då behandla oss själva på det sättet?

Men även den asketiska traditionen inser betydelsen av *det jordiska*:

Var i ditt sinne alltid som ett hjul, råder starets Ambrosius: ju mindre hjulet berör marken desto lättare löper det framåt. Tänk inte på, tala inte om, fäst dig inte vid jordiska ting annat än vad som är nödvändigt. Men minns också, att ett hjul som befinner sig helt och hållet i luften, inte heller kan rulla.

Colliander, 1973

Bästa tillgängliga vilja

NÄR, VAR OCH UNDER VILKA förutsättningar är vi redo att välja ut och utforska relationen till våra ägodelar? Hur bär vi oss åt för att skilja föremål som bidrar till det goda livets egenvärden från föremål som bara fyller konstruerade behov?

Ett förslag är att vänta med att köpa det som är populärt tills den egna viljan hunnit gro färdigt. Eftertanken behöver tid att upptäcka skillnaden mellan manipulerade önskemål och djupare liggande behov. Med tiden blir också kopplingen mellan varumärkenas fagra löften och varornas verkliga kvaliteter tydligare. Prioriteringar mår ofta bra av att växa fram långsamt.

På ett måhända mer trivialt plan behöver

vi också tid att jämföra vår betalningsvilja med vår betalningsförmåga.

Stödja äldre personers vilja är namnet på ett så kallat *metodstöd* som finns tillgängligt på *Kunskapsguiden.se*. Där presenteras en omsorgsfull metod för att *uppnå bästa tillgängliga vilja* tillsammans med den äldre. Utgångspunkten är att en persons vilja kan vara av varierande kvalitet och att personal inom omsorgen kan hjälpa den äldre att utforska, forma, uppleva och förmedla sin vilja tydligare. Det går genom att arbeta strukturerat. Undersök när, var och under vilka förutsättningar viljan bäst kan uttryckas. Hur kan man stödja den äldre så att det blir möjligt att utvidga viljan, tänka bortom gränsen, pröva förändring?

Reflektion

Hur gör du för att uppnå din bästa *tillgängliga vilja* när du handlar?

Vad är skillnaden mellan äkta och konstruerade behov?

Dödstädning

Reflektion

Har du erfarenheter av så kallad dödstädning? Har städningen mest handlat om att hjälpa anhöriga att rensa? Eller har den haft en djupare, mer existentiell mening?

MARIE KONDOS BÄSTSÄLJANDE bok om städning beskriver hur vi ska prioritera bland våra saker: Lägg fram dina ägodelar i en hög på golvet. Ta fysiskt upp ett föremål i taget och fråga dig, så uppriktigt som möjligt: *Does it spark joy?* – sprider den saken glädje i ditt liv? Om den gör det, sköt om den, förvara den på en vacker och välordnad plats och skänk den då och då en vänlig tanke. Om den inte gör dig lycklig, tacka då för den tid som har varit och låt den få en annan ägare. Sälj den, skänk bort den eller släng den.

Efter att ha gått igenom hela ditt hem med alla dess säkert tusentals föremål, kommer du att lika många gånger ha konfronterat dig själv med de värden som ägandet gett dig. När du sedan vänder blicken mot högen av de noggrant utvalda, förhoppningsvis glädjeskapande föremålen som blir kvar, då kommer du att se en fysisk manifestation av ditt sanna Jag. På vägen har du nämligen tusentals gånger tvingats möta den fråga som varje ägodel i prövningens stund ställt dig inför: *Vem är jag?*

Du kan nu peka på den hög som blev kvar och med visst fog säga: *Där är jag!*

Begreppet dödstädning använder många för att beskriva ett sätt att hjälpa de framtida arvingarna att rensa. Men det kan stå för så mycket mer. Städning kan vara ett terapeutiskt arbete med att söka efter och återskapa en realistisk och välgrundad identitet. Anhöriga, vård- och omsorgspersonal kan här fylla en viktig funktion genom att aktivt efterfråga känslor, tankar och minnen kopplade till föremålen.

Saker och ting är saker och ting du vet

EN TEXT ÄR OBJEKTIVT sett en rad med bokstäver. Men det vi uppfattar är något helt annat, nämligen redan samordnade ord och satser vars betydelse vi känner till i förväg. Det krävs till och med en ansträngning för att förtränga det vi vet om ordens betydelse och de tankar de väcker och enbart se bokstäverna. Att lära sig läsa handlar inte om bokstäver utan om betydelsen av ord.

På samma sätt uppfattar vi inte den

materiella världen i form av isolerade objekt, formad materia utan mening. Istället uppfattar vi ett urval av föremål med en betydelse. Vi uppfattar, relaterar till och umgås inte med bokstäver utan med ord, inte heller med objekt utan med föremål. Ord är bokstäver plus en mening. Föremål är objekt plus ett meningsfullt sammanhang.

Saker och ting är inte sådant vi bara ser. De är saker och ting vi vet.

DE OBJEKTIVA BOKSTÄVERNA

Den här teckenföljden uppfattar
du som en ordnad och
ordströmutansomen massabok
stäversomkräver en viss mental
ansträngning i form av sortering
för att bli begriplig

DEN SUBJEKTIVA TEXTEN

Den här teckenföljden uppfattar
du lätt som en ordnad och
meningsfull text eftersom du
sorterat den till ord som (redan)
har betydelse för dig.

Att vara föremål för omsorg

VAD INNEBÄR DET ATT HA EN ÄGODEL? Juridiskt sett handlar det om förfoganderätt och besittningsskydd. Det står ägaren fritt, men inte låntagaren, att sälja eller byta bort sina föremål. Ägaren får också förändra, förslösa, förvanska och förstöra dem. Besittningsskyddet innebär att rättsapparaten skyddar ägodelarna från stöld och vandalisering. Den hjälper också till med att återta stulen egendom. Men att ha saker innebär så mycket mer.

Om du bestrider tingens och det betingades liv, slutar du i intet; om du helgar dem, möter du den levande Guden.

Filosofen Martin Buber menar att med rätt attityd, genom att *helga* tingen, öppnar vi oss för nya, oändliga dimensioner i tillvaron. Om vi däremot förlitar vi oss på förfoganderätten och ensidigt och egenmäktigt kontrollerar relationen, då slutar vi i *intet*.

Reflektion

Kanske handlar det om att kunna umgås med föremål? Kanske är det föremålet själv som ställer frågan: Vad vill du med mig egentligen?

Hur vi är med föremålen är viktigare än att vi har dem och ägandet har inget med det att göra. Även låntagaren kan nå fram till tingets outgrundliga väsen.

Vad som helst kan förändras från ett själlöst *Det* till ett levande *Du*. Bubers mest extrema exempel är en glimmerflisa!

Även det motsatta gäller. Vad som helst kan förändras från ett *Du* till ett *Det*.

Ragnar Thoursie lyfter ett varnande finger:

Vi gamla är föremål för omsorgen

Visst är det underbart!

Bara vi inte blir till föremål i omsorgen

Innehavets kemi

– en teoretisk tankefigur

NÅGOT NYTT OCH VÄRDEFULLT kan skapas när vissa föremål hamnar hos vissa innehavare. Om villkoren är de rätta frigörs den potential som ligger i föremålets väsen.

Men det kanske bara gäller under en viss fas i föremålets livslopp och i ett visst sammanhang (rullatorn måste fungera just under promenaden)? Ibland krävs det speciell kunskap eller kompetens hos innehavaren (böcker kräver läsförmåga). Oavsett om innehavaren har en sådan kompetens eller inte kan det ibland även krävas att innehavaren är den rätta innehavaren. De minnen arvingarna får ut av arvegods är ett bra exempel på det. Fångets betydelse kan vara avgörande. Hur har innehavaren kommit i besittning av föremålet; är det en gåva, ärvt, köpt, tillbytt, hittat, stulet? Ibland måste även tillfället, ögonblicket vara det rätta för att kemin ska verka (det kanske är först efter förlusten som jag inser vad föremålet betydde för mig).

För att sammanfatta allt detta i en mening:

Ett föremåls värdemässiga potential är knuten till dess väsen, som kan bli manifest i en viss fas i föremålets liv, i ett visst sammanhang, tillsammans med en viss innehavare, med viss kompetens, vid ett visst tillfälle, genom ett visst fång.

Håller du med?

Diskussionsfrågor

Äger du föremål som fungerar som *värdebon*, som kan förmedla kunskap, frihet, livsglädje och kärlek?

Är det nödvändigt att äga dem?

Vilka föremål skulle du försöka rädda vid en brand? Varför?

Hur reagerar du på ordet *kommersialisering*?

Vilken betydelse skulle du vilja lägga i ordet *egodel*?

Har du ett sådant föremål?

Har du föremål som krockar med din självbild?



Referenser och litteraturtips

Appadurai A: *The Social Life of Things*, Cambridge University Press, 1986.

Brytting T: *Äga, leva, dö. Från föremål till egodel – en moralisk betraktelse av tingen*, Appell förlag, 2019.

Brytting T (red.): *Kvalitet i äldreomsorgen – Berättelser om omsorgskonst*, Studentlitteratur, 2021

Buber M: *Jag och Du*, översatt av Margit och Curt Norell, Petra, 1985.

Carlander I: *Me-ness and We-ness in a modified everyday life close to death at home*. Doktorsavhandling, Karolinska Institutet, 2011.

Colliander T: *Asketernas väg*, Ortodox boktjänst, 1973.

Frankl V: *Livet måste ha mening*, översatt av Margareta Edgarch, Natur och kultur, 2006.

Fromm E: *Att ha eller vara*, översatt av Ingeborg Löfgren, Natur och kultur, 1976.

Hann C, M: *Property Relations – Renewing the anthropological tradition*, Cambridge University Press, 1998.

Hodder I: *Entangled – An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*, Wiley-Blackwell, 2012.

Jansson T: *Filofjonkan som trodde på katastrofer i Det osynliga barnet och andra berättelser*, AWE/Gebers, 1962.

Kondo M: *Konsten att städa*, Bookmark förlag, 2021.

Kornberger M: *Brand Society – How Brands Transform Management and Lifestyle*, Cambridge University Press, 2010.

Levi P: *Är detta en människa?*, översatt av Ingrid Börge, Bonniers, 1958/1998.

Manguel A: *En historia om läsning*, översatt av M. Eklöf, Ordfront, 1996.

Merleau-Ponty M: *Kroppens fenomenologi*, översatt av W. Fovet. Daidalos, 2000.

Norlin A: *Jag vet inte vad som händer*, NO Publishing AB, 2017.

Rajs D & J Rajs: *Ting som bär våra minnen – en berättelse om överlevnad*, Bonnier Fakta, 2020.

Svensson P: *Rätt att göra sig till*, Magasinet Arena, 15 mars, 2005

Thoreau H, D: *Skogsliv vid Walden*, översatt av Frans G Bengtsson, Wahlström & Widstrand, 1982.

Thoursie R: *Sånger från äldreomsorgen*, Albert Bonniers förlag, 2009.

Wallin G: Hattstugan i Brytting T (red.): *Kvalitet i äldreomsorgen – Berättelser om omsorgskonst*, Studentlitteratur, 2021

Wettstein M: *Liv genom tingen Människor, föremål och extrema situationer*, Symposion, 2009.

